

ТРИБУНА МОЛОДОГО ВЧЕНОГО

Марія Кастрова,
аспірантка кафедри конституційного права
та правосуддя
Одеського національного університету
імені І. І. Мечникова
ORCID: 0009-0009-4784-2719

DOI 10.32782/2306-9082/2024-56-7

УДК 346.91:347.922

Класифікація відводів в процесуальному праві

Європейський вектор, який обрала Україна, спрямовує всю діяльність державних органів на підвищення прозорості та справедливості. Одним з основних інститутів, які запобігають зловживанням при відправленні правосуддя, є інститут відводу судді та інших учасників процесу. Даний інститут покликаний забезпечити неупереджене вирішення справи за участю осіб, які не мають матеріальної, особистої або іншої зацікавленості в розгляді справи.

Однак слід відзначити, що це достатньо складне правове явище, яке необхідно глибоко досліджувати з метою виявлення його правової природи. Однією зі складових, які допомагають розкрити правову природу відводів, є виявлення класифікацій відводів в судовому процесі.

Головна мета судово-правової реформи полягає у впровадженні демократичних засад і принципів правосуддя, сформованих на основі

світового досвіду та наукових підходів. У цьому аспекті ключове значення має формування концептуальних основ судової системи України та окреслення напрямів її подальшого вдосконалення.

Інститут відводів є базовим проявом демократії та прозорості в судовому процесі. Тому дослідження даного питання має актуальне та важливе значення.

Класифікація процесуальних відводів в Україні стала предметом дослідження багатьох науковців, які зробили вагомий внесок у розвиток цієї тематики в українській правовій науці. Серед них варто зазначити таких дослідників, як О. Андрєєва, І. Бутирська, С. Демченко, О. Кваша, Т. Коломoeць, Ю. Кухарчук, Н. Кучерук, В. Петрик, А. Притика, М. Сірий, Ю. Стеценко, Ю. Фурса, О. Черненко та деякі інші дослідники. Одночасно можна відзначити відсутність системних досліджень класифікацій відводів,

хоча виділення таких критеріїв допомагає глибше дослідити правову природу даного інституту, усунути суперечності та уточнити правові норми щодо реалізації права на відвід.

Метою дослідження є виявлення критеріїв класифікації відводів, які допомагають розкрити правову природу даного явища та висвітлити його особливості як процесуального інституту.

Дослідження класифікацій відводів є важливим для забезпечення справедливості та неупередженості судового процесу. Як слушно зазначає І.А.Бутирська, «відводи дозволяють усунути з процесу учасників, які можуть мати особисту зацікавленість у результаті справи або конфлікт інтересів, що може вплинути на їхні рішення чи дії. Це особливо важливо для захисту прав і законних інтересів усіх сторін у суді, адже будь-який прояв упередженості може призвести до несправедливого результату» [1, с. 63].

Але таке дослідження має і інші важливі причини. Зокрема, дослідження класифікацій відводів сприяє розвитку теоретичних підходів до судового процесу та вдосконаленню правозастосовчої практики, що має велике значення для ефективного правосуддя. Особливого значення набуває цей інститут як засіб боротьби зі зловживаннями процесуальними правами, оскільки вивчення класифікацій допомагає виявити можливі зловживання правом на відвід, що може затягнути процес і вплинути на результат судового розгляду.

Численні оскарження ухвал суду про задоволення та незадоволення заяв про відвід створюють колізії в судовій практиці. Уодноманітнення даного питання дозволить суддям працювати в умовах незалежності, зменшуючи ризик впливу на їхні рішення з боку зацікавлених осіб, а також дозволяє знизити ймовірність корупційних ризиків, пов'язаних з впливом

зацікавлених осіб на учасників судового процесу. Крім того, вказане допоможе своєчасно виявляти конфлікти інтересів, пов'язані з особистими або професійними зв'язками, що можуть вплинути на неупередженість учасників процесу.

Тому дослідження даного питання складно переоцінити.

В першу чергу, більшість дослідників класифікує відводи за видами процесів – в кримінальному, цивільному, господарському та адміністративному процесах.

З одного боку, вказана класифікація допомагає розкрити особливості різних видів судочинства, а, з іншого боку, вказує на єдність деяких складових. Зокрема, за аналізом всіх чотирьох видів процесів можна виявити наявність відводів судді, експерта, спеціаліста, перекладача. Однак є і деякі відмінності в різних процесах, які вказують на те, що дана класифікація має право на існування. Зокрема, у кримінальному процесі можуть також застосовуватися відводи слідчим.

Проте в цілому слід визнати, що на сьогодні процеси більш-менш у одноманітні в процедурі, підставах та за суб'єктами здійснення відводів. Тому більшість класифікацій, які можна запропонувати, більше пов'язані з підставами або з особливостями впливу на процес розгляду судової справи. Деякі пропозиції щодо відводів є спірними, однак вони можуть стати підставами для подальших досліджень.

За підставами відводу більшість дослідників виділяє об'єктивні та суб'єктивні. Об'єктивні пов'язані з обставинами, які об'єктивно існують і вказують на можливість неупередженого ставлення (яскравий приклад: родинні чи службові зв'язки). До суб'єктивних відносять припущення про упередженість, сумніви у неупередженості чи компетентності.

Залежно від того, хто є ініціатором відводу, можна виділити відводи,

заявлені самими учасниками процесу, та самовідводи.

Деякі дослідники поділяють відводи за такою підставою, як суб'єкт процесу, на відводи судді та інших учасників процесу. Ця класифікація видається доречною, оскільки законом встановлені підстави для відводу цих осіб. І суддя, як центральна фігура з розгляду справ, має значно ширший і більш деталізований перелік підстав для відводу. Зокрема, є певні підстави, які не можуть бути підставами для відведення будь-якого іншого учасника процесу, ніж суддя. Прикладом такого є ухвала Господарського суду Миколаївської області від 22.05.2024 у справі №915/1287/23, яка акцентує увагу на тому, що «незгода сторони з процесуальними рішеннями судді не може бути підставою для відводу» [2].

Однак, на нашу думку, серед інших учасників процесу доречно також виділити експерта, спеціаліста і перекладача, оскільки їх можна відвести також за некомпетентність (коли виникають «сумніви в його кваліфікації»). На відміну від них, інших суб'єктів, наприклад, суддю, слідчого суддю, секретаря судового засідання, прокурора або адвоката не можна відвести за некомпетентність.

З іншого боку, відносно прокурора або адвоката законодавством встановлено таку підставу, як конфлікт інтересів, хоча можна зазначити, що за змістом це поняття фактично включає формулювання мати матеріальну або родинну залежність від інших учасників процесу, яка присутня у інших учасників, тому фактично доречно дорівнювати ці складові.

Прикладом відводу адвоката є справа № 204/4553/20, в якій прокурор у судовому засіданні заявив відвід адвокату В.Е.Погосян від участі в даному кримінальному провадженні. Свої вимоги прокурор обґрунтовував тим, що «захисник зловживав своїми процесуальними правами, на вимогу

Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», Правил адвокатської етики захисник повинен був відмовитись від укладання договору про надання правової допомоги, достовірно та заздалегідь знаючи про існування конфлікту інтересів між ним та суддею. Як наслідок, ухвалою суду від 04.06.2021 заяву прокурора було задоволено та відведено адвоката від участі у справі» [3].

Таким чином, вважаємо більш доречним виділяти відводи судді, відводи перекладачу, експерту та спеціалісту, а також відводи іншим учасникам судового процесу, оскільки всі інші підстави для їх відводу є практично тотожними.

За аналізом судової практики можна дійти висновку, що, на жаль, відвід судді частіше інших застосовується для зловживання правом відводу з метою затягування процесу.

Узагальнене обґрунтування причин для відводів, на нашу думку, міститься в ухвалі Господарського суду Запорізької області від 29.01.2024 (справа № 908/1390/19): «У Бангалорських принципах поведінки суддів від 19 травня 2006 року, затверджених резолюцією Економічної та Соціальної Ради ООН № 2006/23 від 27 липня 2006 року, підкреслюється, що об'єктивність судді є необхідною умовою для належного виконання його обов'язків. Ця об'єктивність проявляється не лише в ухваленому рішенні, але й у всіх процесуальних діях, які супроводжують його прийняття» [4].

Європейський Суд з прав людини у своїх рішеннях у справах «Мироненко і Мартенко проти України», «Білуха проти України», «Рудніченко проти України» зазначив, що «згідно з усталеною практикою Суду, наявність безсторонності має визначатися, для цілей пункту 1 статті 6 Конвенції, за допомогою суб'єктивного та об'єктивного критеріїв. За суб'єктивним критерієм оцінюється особисте

переконання та поведінка конкретного судді, тобто чи виявляв суддя упередженість або безсторонність у даній справі. Відповідно до об'єктивного критерію визначається, серед інших аспектів, чи забезпечував суд як такий та його склад відсутність будь-яких сумнівів у його безсторонності» [5].

Суд ЄСПЛ у справі «Шкрля проти Хорватії» [6] (№ 32953/13) зауважив, що «будь-який суддя, стосовно якого є законні підстави сумніватися в його неупередженості, повинен бути відведеним. Без сумніву, судді повинні демонструвати й пропагувати високі стандарти поведінки та особисто дотримуватися цих стандартів, щоб підтримувати чесність судової влади. Будь-яке порушення таких стандартів зменшує довіру громадськості, яку в демократичному суспільстві суди мають викликати у суспільстві» [7].

Отже, дослідження юридичної практики дозволяє нам відокремити критерії відводів для виявлення класифікацій. Також дослідження практики дозволяє оцінити необхідність застосування відводів у процесуальному праві для забезпечення права на неупереджений і справедливий суд.

За аналізом судової практики необхідно відзначити, що деякі з підстав для відводів є незаперечною підставою для відводу, а щодо інших – суд має всебічно оцінити, чи впливають вони на суддю або їх наявність не є такою, що обмежує право сторін на неупереджений і справедливий суд. Тому залежно від таких підстав для відводу доцільно виділити, на нашу думку, дві підстави:

1) Категоричний (обов'язковий, імперативний) відвід – це відвід, що передбачає обов'язкове усунення учасника процесу за встановлених законом обставин. Наприклад, коли суддя або інший учасник є родичем однієї зі сторін чи раніше виконував іншу роль у цій справі (наприклад, свідка чи прокурора).

2) Некатегоричний (дискреційний) відвід – це відвід, рішення про застосування якого залежить від специфічних обставин справи та оцінки суду. Наприклад, випадки особистої неприязні між суддею та однією зі сторін, конфлікт інтересів або інші фактори, що можуть викликати сумніви в об'єктивності та неупередженості учасника процесу.

Серед підстав класифікації відводів можна виділити також характер впливу на процес, за яким можна виділити абсолютні та відносні відводи.

Абсолютні відводи – це ті, в яких результати задоволення відводу впливають на подальший рух процесу. Наприклад, до абсолютних відводів можна віднести відвід судді, адже справа потрапляє на автоматизований перерозподіл і розгляд справи починається спочатку після визначення нового судді.

Відносні відводи – це ті, в яких результати задоволення відводу не впливають на рух справи. Наприклад, це може бути задоволення заяви про відвід та заміна судового експерта або перекладача.

За наслідками розгляду заяви про відвід доречно виділити позитивний та негативний. Позитивний наслідок розгляду заяви про відвід полягає у відмові в задоволенні заяви. В свою чергу, негативний наслідок розгляду заяви про відвід полягає у її задоволенні.

За підсумками вищевказаного можна підсумувати, що класифікація відводів у процесуальному праві є важливим засобом забезпечення справедливості та неупередженості судового розгляду. Відводи як механізм дозволяють усунути учасників судового процесу, якщо особиста зацікавленість або інші фактори можуть вплинути на їх об'єктивність. Завдяки структурованій класифікації відводів за суб'єктами, галузями права та іншими критеріями можливе глибоке розуміння правової природи даного явища,

яке суттєво впливає на ефективність функціонування судової системи.

Чітке визначення підстав для відводів допомагає уникати зловживань цим правом і забезпечує обґрунтованість їх застосування. Це сприяє зміцненню довіри до суду, адже громадяни впевнені, що їхні справи розглядаються неупереджено та відповідно до закону. Таким чином, інститут відводу виступає однією з ключових гарантій верховенства права, що забезпечує об'єктивність і справедливність у судовому процесі.

Звісно, що вищевказаний перелік критеріїв не є вичерпним та подальші глибокі дослідження можуть привести до виділення інших критеріїв класифікації,

що підтверджує актуальність даної проблеми. Глибокий аналіз класифікацій дозволяє виявити та усунути прогалини і суперечності в національному процесуальному законодавстві, що покращує його стабільність і передбачуваність, а також оптимізувати процесуальні рішення та забезпечити більш швидкий і ефективний рух справ у суді, що важливо для зменшення затримок у правосудді. Правильна класифікація відводів дозволяє громадянам та учасникам процесу мати більше довіри до судової системи, оскільки вони бачать, що суди працюють чесно та неупереджено. Тому порушена тема потребує подальших наукових розробок.

Список використаних джерел

1. Бутирська І. А. Відвід (самовідвід) судді у господарському судочинстві. *Право України*. 2018. № 7. С. 58–70.
2. Ухвала Господарського суду Миколаївської області від 22.05.2024 (справа № 915/1287/23). URL: <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/119211426/>
3. Ухвала Красногвардійського районного суду м. Дніпропетровська від 04.06.2021 (справа № 204/4553/20). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97452933>
4. Ухвала Господарського суду Запорізької області від 29.01.2024 року (Справа № 908/1390/19). URL: <https://zp.arbitr.go v.ua/sud5009/gromady anam/advert/1549549/>
5. Рішення Європейського Суду з прав людини у справі «Мироненко і Мартенко проти України» від 10.12.2009 р. (Заява № 4785/02). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_567#Text
6. Рішення ЄСПЛ у справі «Шкрля проти Хорватії» (CASE OF ŠKRLJ v. CROATIA) (№ 32953/13). URL: <https://www.echr.com.ua/translation/sprava-shkrlja-proti-xorvati%D1%97/>
7. ЄСПЛ підтвердив абсолют неупередженості суду: рішення. Судово-юридична газета, 11.08.2020. URL: <https://sud.ua/ru/news/sudebnaya-praktika/176143-yespl-pidtdverdiv-absolyut-neuperedzhenosti-sudu-rishennya>

Кастрова М. С. Класифікація відводів в процесуальному праві

Стаття присвячена дослідженню класифікацій відводів у судовому процесі та виявленню підстав, за якими доцільно класифікувати відводи. Аналізується класифікація відводів у процесуальному праві як важливого механізму для забезпечення справедливого та об'єктивного судового розгляду. Проаналізовано різновиди відводів за різними підставами, які сформовані теорією процесуального права на теперішній час, а також виявлено, що існують деякі відмінності між забезпеченням права на відвід в різних видах процесу. Класифікація відводів дозволяє глибше зрозуміти правову природу цього інституту, окреслити його межі та усунути можливі суперечності в законодавстві. Основна увага приділена виокремленню критеріїв класифікації відводів, серед яких найважливішими є: суб'єкт, підстава, вид судочинства та наслідки розгляду заяви про відвід. У статті висвітлюються різноманітні підходи до класифікації відводів. Зокрема, розглядається їх поділ за суб'єктами: судді, експерти, спеціалісти, перекладачі, адвокати, прокурори та інші учасники процесу. Виокремлюються об'єктивні підстави (наприклад, родинні чи службові зв'язки) та суб'єктивні (припущення про упередженість

чи сумніви в компетентності). Іншим важливим критерієм є поділ відводів на категоричні (обов'язкові, імперативні), які вимагають автоматичного усунення учасника у разі наявності відповідних обставин, і некатегоричні (дискреційні), які залежать від оцінки суду. Залежно від наслідків відводи поділяються на абсолютні (які впливають на подальший рух процесу) і відносні (які не змінюють ходу справи, наприклад, заміна експерта чи перекладача). За аналізом судової практики України та Європейського суду з прав людини наголошується на обов'язковості дотримання об'єктивного та суб'єктивного критеріїв неупередженості суду. Дослідження показало, що основна проблема інституту відводів полягає у можливості його використання для затягування процесу. Зловживання цим правом підриває довіру до судової системи та ставить під сумнів ефективність судового розгляду. Підкреслюється важливість інституту відводів як однієї з гарантій верховенства права, що забезпечує об'єктивність і справедливість у судовому процесі. Чітка класифікація відводів дозволяє уникнути правових суперечностей, сприяє підвищенню ефективності судової системи та довіри громадян. Стаття також акцентує на необхідності подальших наукових досліджень, які можуть виявити нові підходи до класифікації та вдосконалення цього інституту в Україні.

Ключові слова: відвід, судочинство, процес, захист прав, повноваження судді, теорія процесуального права, неупередженість суду, конфлікт інтересів, судова оцінка, доброчесність судді.

Kastrova M. Classification of recusal in procedural law

The article is dedicated to the study of the classification of recusals in the judicial process and the identification of grounds for classifying recusals. The classification of recusals in procedural law is analyzed as an important mechanism to ensure a fair and objective judicial review. The article examines various types of recusals based on different grounds that have been formulated by procedural law theory to date. It is also identified that there are some differences in the provision of the right to recusal in different types of proceedings. The classification of recusals allows for a deeper understanding of the legal nature of this institution, defines its boundaries, and eliminates potential contradictions in the legislation. The main focus is on distinguishing the criteria for the classification of recusals, among which the most important are: the subject, grounds, type of procedure, and the consequences of considering a recusal request. The article highlights various approaches to the classification of recusals. In particular, it discusses their division based on the participants: judges, experts, specialists, interpreters, lawyers, prosecutors, and other process participants. Objective grounds (such as family or professional connections) and subjective grounds (such as assumptions about bias or doubts about competence) are distinguished. Another important criterion is the division of recusals into categorical (mandatory, imperative) ones, which require the automatic removal of a participant in the presence of certain circumstances, and non-categorical (discretionary) ones, which depend on the court's assessment. Depending on the consequences, recusals are divided into absolute (which affect the further course of the process) and relative (which do not change the course of the case, for example, replacing an expert or interpreter). Based on the analysis of Ukrainian judicial practice and the European Court of Human Rights, the article stresses the mandatory compliance with objective and subjective criteria for judicial impartiality. The research shows that the main problem of the recusal institution lies in the potential for its use to delay the process. Abusing this right undermines public trust in the judicial system and questions the effectiveness of judicial review. The importance of the recusal institution is emphasized as one of the guarantees of the rule of law, ensuring objectivity and fairness in judicial proceedings. A clear classification of recusals helps avoid legal contradictions and contributes to increasing the effectiveness of the judicial system and public trust. The article also stresses the need for further scientific research, which may uncover new approaches to classification and improvement of this institution in Ukraine.

Key words: recusal, judicial proceedings, process, protection of rights, powers of a judge, theory of procedural law, impartiality of the court, conflict of interests, judicial assessment, integrity of a judge.